

Bilinç ve Yapay Zekâ

Yılmaz KURBAN¹

Özet

Varlığına inandığı, ancak empirik olarak kanıtlayamadığı “ben”in bir gün mutlaka açığa kavuşacağına inanan David Hume’dan sonra, Immanuel Kant tarafından elde edilebilen de yalnızca mantıksal bir “ben”di. Felsefe tarihinde kimi zaman bilinç olarak da karşımıza çıkan bu kavramla ilgili Hume’un sancısını dindirecek bir açıklamaya henüz kavuşulmamış olsa da, varlığından şüphe ediyormuşuz gibi davranmadığımız ortada. En azından hukuk disiplini için, bilincin varlığını kabul etmemiz kaçınılmaz. Nitekim yargıda bulunan yargıç, kendi bilincinden şüphe etmediği gibi, sanığın bilincinden de şüphe etmemektedir. Ancak buradaki şüphe etmeme hali, yalnızca bilincin varlığı konusunda değil, bilincin ne olup olmadığı konusunda da geçerli. Eğer durum böyleyse, sınırları son derece belirgin olmakla övgüyü hak eden algoritmanın kendisi de, veriler uygun girildiğinde tutarlılığından ve doğruluğundan tereddüt etmeyeceğimiz sonuçlar verebilir. Bu makale, tam da bu noktada, bilince dair bir sorgulamayla, yapay zekânın yargıcın yerine geçebilmesinin olanaklılığını tartışmaya açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: yapay zekâ, bilinç, algoritma, yargıç, kesinlik

Konuşmacının, bilinç hakkında sunum yaparken sık sık bilinç kavramı-

nı kullanması üzerine dinleyicilerden biri:

“İyi de bilinç ne demek?” diye sorar. Konuşmacı, oldukça önemsiz olduğunu düşündüğü bir sorunun sorulmasına şaşırılmış bir halde:

- “Bilinç işte!” der. Dinleyici, bu cevaptan tatmin olmaz ve tekrarlar:
- “Hocam, bilinç ne demek?” Konuşmacı yine şaşkın; ama bu defa hayıflanmış bir edayla:
- “E bilinç işte!” der ve geçiştirir. Ancak dinleyici ısrarından vazgeçmez.
- “Hocam, bilinç dediğiniz şey nedir?” diye aynı soruyu yineler. Konuşmacı, üçüncü defa aynı sorunun sorulması üzerine gerilir, tikanır, kıvranır ve adeta zihinsel bir kramp yaşamış gibi:
- “E bilinç canım işte, hepimizin bildiği bilinç! Hem bilinci ben nasıl bilebilirim ki? Yüzyıllardır hakkında kafa yoruluyor. Bilmiyoruz hala.” der.

¹ Avukat, İstanbul Barosu, E-posta:yilmaz.kurban@savahukuk.istanbul

Size aynı soru sorulsa cevabınız ne olurdu? Muhtemelen konuşmacının son cevabını gördükten sonra benzer bir cevabı vermek istemezsiniz. Çünkü açık bir çelişki içeriyor ve bizler, kendi içinde tutarsız bir cevabı, yanlış bir cevap olarak kabul etme eğilimindeyiz. Gerçekten de konuşmacı ilk tümcesinde, “hepimizin bildiği bilinç” diyerek, kavramın zaten bilinen bir şey olduğunu ve izaha muhtaç olmadığını iddia etmektedir. Devamında ise hakkında yüzyıllardır kafa yorulmasına rağmen hala bilinmediğini iddia ederek, mütevazı bir şekilde henüz kendisinin de bilmediğini ifade etmiştir. Cevap açık bir şekilde birbirine zıt iki durum içermektedir. Biraz daha yakından bakalım:

Birinci ifade olan “hepimizin bildiği bilinç” ifadesinde işaret edilen hangi bilinçtir? Başkalarımızın bildiği farklı bir bilinç olabilir mi? Kastedilen bilinç ya da bilinçler nasıl olurdu? Sorular çoğaltılabilir. Ancak önermeyi anlamak istiyoruz. Burada “hepimiz”den kasıt, “bilinç üzerinde az çok anlaştığını düşünen herkes” olabilir diyebiliriz. Eğer böyleyse önerme, bir uzlaşmayı ve genelliği ima etmektedir. Yine de üzerinde uzlaşılan ve genel olarak kabul edilen bilincin ne olduğu cevapta yoktur. Bunun peşinden gitmeyi bırakalım ve diğer önermeye bakalım.

İkinci tümce öbeği çok daha belirgindir. Hâlâ üzerinde kafa yoruluyor

oluşu gerekçe gösterilerek hakkında bir netliğe kavuşulmadığını ve konuşmacının da bu nedenle bilinci bilmediğini ifade ediyor diyebiliriz.

Kabaca şöyle diyebiliriz: Cevabın birinci önermesi bilincin ne olduğunun bilindiğini, ikinci önermesi ise bilinmediğini iddia etmektedir. Tek soruya karşılık, birbirine zıt iki önermeden oluşan tek cevap: Mantıksal olarak asla kabul edemeyeceğimiz bir durum.

Peki öyle mi? Gerçekten de mantıksal olarak asla kabul edemez miyiz?

Gündelik dilde bilincin kullanımının çok çeşitli halleri bulunmaktadır. Aynı şekilde bu çeşitlilik, bilimsel disiplinlerde de söz konusudur. Şu denebilir: Tüm kullanımların ortak unsurlarını alarak, kolaylıkla “öz” denilen şeye ulaşılabilir ve bilinç dediğimiz şey esas olarak budur diyebiliriz. Ancak bu yöntemin işe yaramayışı, tartışmanın hala en üst seviyede devam ediyor olduğundan bellidir.

Bir yargıca bu soruyu sorduğumuzda, alacağımız yanıt ne olurdu? Böyle bir soru çok meşru olurdu muhakkak. Biliyoruz ki, sanığın cezalandırılabilmesi için en başta bir bilince sahip olması gerekir. Bilince sahip olup olmadığını anlamak için de bilincin ne olduğunu bilmemiz gerekir. Bir şeyi bulmak için, aradığımız şeyin ne olduğunu bilmemiz gerektiği gibi...

Yargıçtan gelecek cevap, hiç kuşkusuz konuşmacının cevabındaki tutarsızlığı barındırmamalı. Yargıç cevabı bilmeli ve sanığa bunu uygulayarak cezalandırıp cezalandırmayacağına karar vermeli. Kafası karışık bir yargıçtan gelecek hüküm, memnuniyetle karşılanmayabilir. Kimse kaderini bir slot makinesine teslim etmek istemez.

Peki yargıcı, konuşmacının içine düştüğü durumda tahayyül edemez miyiz? Bu halde kuracağı hükümle ilgili endişe mi duymamız gerekir? Varsayalım ki yargıç, bilincin ne olduğu kendisine sorulduğunda, kafasının karışık olduğunu ama yine de bilinçle ilgili yasalarda bir tanım olduğunu ve bu tanımı bir araç olarak kullandığını, gerçekte ise meselenin bu tanımla geçştirildiğini ifade etsin. Vereceği nihai karar değişir miydi? Eğer yasaları uygulamakla yükümlüyse, ki yükümlüdür, değişmemesi gerekir.

Böyle bir sorunun önemsiz olduğunu düşünen bir yargıç da hayal edebiliriz. Önemsiz bulması durumunda biliyoruz ki vereceği kararlar bir ilgisi olmayacak. Yasada tanımlanan her ne ise, o tanımda yer alan unsurların karşılanıp karşılanmayacağına bakacak.

Bilincin yasadaki tanımını reddeden bir yargıç da düşünebiliriz. Ancak yasayı düzenleyen merciin yasama olduğu kabul edilen bir sistemde, yargıcın bu düşüncesinin bir önemi bulunmamaktadır.

O halde ister kafası karışık olsun, ister böyle bir sorunun önemsiz olduğunu düşünsün ya da ister yasadaki tanımı kabul etmesin, her durumda yargıcın vereceği kararın aynı olması gerekir. En temel beklentilerden biri tutarlılıktır. Aynı vaka hakkında farklı kararlar veren yargıçlar olması istenmeyen bir durumdur. Yargıcın ideolojik, kültürel, ahlâkî vs. eğilimlerinin etkili olmaması arzu edilir. Yargıcın yukarıdaki seçenekli hallerine baktığımızda, sanığın bilincine ilişkin kararında bilincin ne olup olmadığı ile ilgili kendi bilme durumunun bir önem arz etmediği görülmektedir. Bilince dair yargıcın muhtemel ideolojik, kültürel, felsefî, ahlâkî vs. eğilimleri, menfaati ile çatışmadığı ölçüde sanık için de önem arz etmeyecektir.

Böylelikle “bilinç nedir?” sorusuna yargıcın konuşmacıyla aynı cevabı vermesi halinde bu cevabın çok önemli olmadığını, yargıcın bilinçle ilgili ne düşüneceğinin ya da ne bilebileceğinin yargılama faaliyeti özelinde yasayla belirlendiğini, kendisinden bu konu hakkındaki eğilimlerinin ifade edilmesinin istenmediğini, yasadaki yer alan tanıma göre hareket etmesinin beklendiğini söyleyebiliriz. Bu halde yargıcın, yasadaki tanımını bilmesi yeterli olacaktır. Buradaki “bilme”yi, yargıcın yasadaki yer alan tanımını anlaması/ıdrak etmesi ve uygulaması olarak değerlendireceksek veya bu şekilde sınırlayacaksek, yargıcın bilinci “bildiğini”

söyleyebileceğiz. Sınır bu şekilde çizilince, “bilme” durumuna ilişkin herhangi bir rahatsızlık hissedilmeyebilir.

Farzedelim ki, ‘bilme’ dediğimiz şeyden, o şeyin “hakikati” kastediliyor olsun. Konuşmacının cevabında ima edildiği gibi, sağduyusal değil de, henüz daha keşfedilmeye çalışılan şeyi... Bu halde yasadaki tanımı bilmek, bir “bilme” olmayacaktır.

Şu da denebilir: “Bilme” durumlarının çokluğu nedeniyle, ortada bir belirsizlik olduğu düşünülüp “bilme”nin hakikatini anlamak için “bilme”nin kendisi felsefi bir meta haline getirilerek bir “bilme” konusu yapılabilir. Ancak tüm bu tartışmalara başlamadan önce “hakikat”ın ne olduğunun bilinmesine dair borç bulunmaktadır. Şimdi de biliyoruz ki konuşmacının içine düştüğü kuyu çok daha derinleşebilir: Örtük “hakikat” iddiasını “bilme” durumu. “Hakikat” iddiasını bilme durumunu anlama yönündeki her teşebbüs, kuyuyu daha da derinleştirebilir. Burada daha da derine indikçe, hakikate daha yakın olunacağına dair eğilim eşlik eder.

En başta konuşmacının yaşadığını betimlediğimiz zihinsel kramp, işte bu bilme durumlarından hangisi üzerinde karar kılındığının belirsiz olması nedeniyle yaşanmıştır.

Peki şöyle denebilir mi? “Konuşmacının önermeleri arasında herhangi

bir tutarsızlık yok: Birinci önerme, bilinç hakkında az çok bilinen birtakım bilgiler olduğunu, ancak henüz tam olarak bilinmediğini, ikinci önerme de bu henüz tam olarak bilinmeme halini tekrar etmektedir. Bu nedenle herhangi bir çelişki bulunmamaktadır. Tam aksine bir tutarlılık söz konusudur.” Açıktır ki, bu iddia yeni bir bilme halini referans almaktadır. Bu bilme durumunda, henüz bilinmeyen ancak daha sonra bilineceği/keşfedileceği kabul edilen şeylerin, mevcut bilinenlerle bir çelişki içermeyeceğini, hatta onu tamamlayacağını varsaymaktadır. Ancak tamamlamaz da, tam aksine doğru bildiğimiz şeylerin yanlış olduğu ortaya çıkarsa... Dolayısıyla bu tutarlılık iddiası, büyük bir mahcubiyet riskini barındırmaktadır.

Bu tartışmayı bu şekilde yürüterek bir yere varamıyoruz hala.

Yaşanan tüm bu bilme durumlarına ilişkin kargaşanın, yargıç ile yasa arasındaki ilişkide bir önemi bulunmakta mıdır? Bilme durumlarına ilişkin yukarıdaki ihtimallerden birini seçmek zorunda mıyız? Yasanın uygulanması açısından, yasada yer alan bilinç tanımının yargıç tarafından bilincinde olunduğunun tespiti yeterli görülebilir. Peki bunun tespitini nasıl yapacağız? Kendisine soru sorulduğunda yasadaki tanımı doğru bir şekilde ifade etmesi, bu testlerden biri olabilir. Peki aynı soru algoritmaya sorulduğunda, yargıçla aynı cevabı vermesi halinde, algoritma bunu yanlış cevapladı der

miydik? Demezdik. Doğru cevapladı der miydik? Muhtemelen doğru cevapladı derdik; ama bir rahatsızlık hissederdik. Doğru bildi der miydik? Soru bu şekilde sorulduğunda rahatsızlığımız daha çok artabilir. Çünkü, bilmenin bilinçli bir varlığa ait bir özellik olduğu kabul edilir. Ne de olsa kendisine soru sorulduğunda cevaplamaya programlı bir algoritmadan farklı olarak bilinçli bir varlık, cevabı ifade etmese de, –zihninde bilebilir ancak söylemez–kendi içinde bilebilir. Ancak bir sanık olduğunuzda, yargıcın bilme durumunun tespiti için, kendi içindeki hali bir önem arz etmez. Gerçekten de, herhangi bir yargıcın, “Ben bilincin ne olduğunu biliyorum” şeklindeki beyanının hiçbir önemi yoktur. Salt bu bağlamda, algoritma ile yargıcı karşılaştırdığınızda, algoritmayı tercih etmek akıllıca olabilir. Gerçekten de bilinçli bir varlığın bilip bilmediğini teste tabi tutamadığınızda, –yargıcı, duruşma öncesi yeterlilik testine tabi tutamazsınız– algoritmayı tercih etmek isteyebilirsiniz.

Tekrar başa dönmeliyiz. Çünkü yargıç ile yasa arasındaki ilişkide bu tartışmanın bir önemi olmasa bile rahatsızlık apaçık bir şekilde duruyor.

Peki ama ne oluyor da yargıda bilinç üzerinde bir sorun yok? Soruyu şu şekilde sormak daha yerinde olurdu: Bilinç üzerine konuşmacının ikinci önermesinde olduğu haliyle çaresizlik

içerisindeki bir yargıda, karar verme durumu söz konusu olur muydu? Mümkün olmazdı. Öyle ya da böyle yargıç, kendi bilincinden şüphe etmediği gibi sanık olarak karşısındakinin de bilincinden şüphe edemez. Her iki süjenin bilincine dair kabul ettiği ve asla şüphe etmediği şeyler vardır. (Akıl hastalığı vb. durumlara değinmenin bir önemi yoktur.) Yargılamanın temelini de teminat altına alan açıktır ki içinde herhangi bir şüphe barındırmayan şeyin ta kendisidir: Kesinliktir. Bundan şüphe edemeyiz. Çünkü şüphe halinde yargılama mümkün olmayacaktır.

“Yani, bir yerde kuşkulanmakla işe başlamam gerekir; ve bu, deyim yerindeyse, mazur görülebilecek bir acelecilik değildir; yargı vermenin bir parçasıdır.”²

Yargıcın kendi bilincinden şüphe etmesi halinde her şeyden şüphe etmesi gerekir. Sanığın bilincinden şüphe etmesi halinde, ki bu şüphe, yargıcın sahip olduğu bilinç kavramına ilişkin bir takım kabullerle mümkündür, yapacağı ilk iş, bu şüphenin giderilmesidir. Tüm bu hususlar, bilince dair şüphe edilemeyen, kesin olarak kabul edilen (farkında olma hali vs. ve bunlar her neyse artık) çokça şey olduğunun kanıtıdır.

“Yani sorduğumuz sorular ve kuşkularımız, bazı önermelerin kuşkudan muaf olmasına bağlıdır;

2 Ludwig Wittgenstein, *Kesinlik Üstüne*, Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s. 32.

bu önermeler, soru ve kuşkularımızın üstünde döndüğü menteşelere benzer.”³

Şimdi artık konuşmacının içine düştüğü durumu daha iyi anlayabiliriz. Konuşmacı, kendisine ısrarla sorulan “*Bilinç nedir?*” sorusuna karşılık, bir şeyi kanıtlama ya da ikna edici bir tanımlama baskısı altında olmuş olacak ki, “*hepimizin bildiği bilinç*” diyerek, bu baskıdan sıyrılmaya çalışmıştır. Konuşmacının burada farkında olmadığı şey, bilince dair bir kanıt sunma zorunda olmadığıdır. Farkında olsaydı, “*Hem bilinci ben nasıl bilebilirim ki? Yüzyıllardır hakkında kafa yoruluyor. Bilmiyoruz hala.*” şeklinde devam etmezdi. Devam cümleleri ise, makalenin özet kısmında yer alan Hume ve Kant’ın işareti ettiği bilincin ele alınan başka türlü bir tarzıdır. Şu sıralar popüler olduğu haliyle “zor problem” ifadesi de buna eşlik eder. Bilim insanlarıncaya ele alınış tarzı ise daha da farklıdır. Tüm bu disiplinlerde nesne olarak ele alınan bilinç, farklı bir bilinçtir. Bunların izahı, bu makalenin amacı dışındadır.

Algoritma tarafından yargılanmış olmak, en başta insanı korkutabilir. Yargıcın sahip olduğu otoriteyi yazılıma devretmek, sempatiyle karşılanacak bir şey değildir; ancak genel olarak herhangi bir eylemin öznesi hakkında yargıda bulunurken, özneye değil eylemin kendisine bakarız. Eylemden yani

sonuçlardan yola çıkarak neden/özne hakkında konuşuruz.

Özne hakkında bilgi sahibi olmaksızın, sonuçlara bakarak bir an için düşünelim. Yargıç ile algoritmayı, verdikleri sonuç ya da karar aynı olmaları halinde, tercih edilebilirlik açısından ele aldığımızda, yargıç lehine neler söyleyebiliriz? En azından yargıç aleyhine risklerden bahsedeceğimiz birçok husus, algoritma için söz konusu değildir. Risklerin başında eğilimler gelir. Bu eğilimler ahlâkî, ideolojik, felsefi vs. olabilir. Yine ilk akla gelen risklerden bir diğeri, aynı şartlar karşısında farklı sayılabilecek kararlar verme olasılığı da, algoritmada söz konusu olmayabilir. Belki bunlar dikkate alınarak, algoritmaya sempati bile duyulmaya başlanabilir. Yine bir algoritmayı vicdanına, duygularına vs. seslenerek manipüle de edemezsiniz.

Bir algoritmayla, bir duruşmada asla ifade edemeyeceğiniz kadar sayıda kelime kullanarak, kendinizi bir sanık olarak ifade edebilirsiniz. Bu ihtimalde duruşmanın bir önemi yoktur. Çünkü duruşmaya, sözlü ifade açısından her ne kadar çoğu zaman önem atfedilse de, bu sözlü beyanların tamamının yazıya geçirilmesi ideal olandır. Algoritmada dinlemek için zaman sınırı olmadığı gibi yazılı beyan için de kelime ya da sayfa sınırı yoktur.

Burada yapılmaya çalışılan, böyle

3 Wittgenstein, *Kesinlik Üstüne*, s. 54.

bir teknolojinin olup olmadığı değil, böyle bir teknolojinin olanaklılığını tartışmaya açmaktır. Bunun için ne derece süper bir bilgisayar gerektiği, tartışmanın konusu değildir. Genel olarak bunu mümkün kılacak teknoloji hiç düşünülmeden olanaklılığı imkan dahilinde görülmediğinden, henüz donanım yönünden yeterince gelişmiş olmadan da algoritmik yargıç ihtimali küçümsemektedir. Bu çalışmayla, olanağın reddiyesine temel teşkil eden bilinç kavramına dair zihnimizi esir alan gizemin ifşa edilmesi amaçlanmaktadır. Bu kavram, bazen temsil ettiği her neyse, onu aşan bir güce sahiptir. Bilinç dahil tüm bu büyüklük kavramlarının berrak hale getirilmesi, hukuk dünyasına bakışı kökten değiştirecek bir yolu önümüze sermektedir. Bu tarz bir incelemeye “vicdan” kavramıyla başlamak, son derece kayda değerdir. Zira vicdan kavramına atfedilen güç, bir açıdan yasadan da büyüktür. Öyle ki, vicdan, hangi yasanın uygulanacağına karar veren nihai mercidir. Yapay zekânın bir yargıç işlevini görmesi iddia edildiğinde, bilinmeyen ve sırrına ulaşılabilen bir kaynak olarak vicdanın, yapay zekâyâ indirgenemeyeceği gerekçesiyle olanaklılığının da pekala reddedilmesi haklıdır. O nedenle vicdan problemi, bir problem olmaktan çıkarılmadan, yapay zekânın hukuk faaliyetlerinde yardımcı aktörden daha fazla bir şekilde baş aktörlerden biri

rolünü elde etmesi mümkün değildir. Vicdan meselesini çok zaman önce problem olmaktan çıkardım.⁴ Bu makaleyle bilinç meselesinin de, engel olmaktan çıkarılmış olmasını ümit ediyorum. Bir mesele daha var ki, bunca zaman otoriteden aldığı yetkiyle meşruymuş gibi görünen yargıçların kullandığı “takdir hakkı”nın da ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu da yapay zekâ ile mümkündür ve bir sonraki yazının konusudur.

KAYNAKÇA

- Ludwig Wittgenstein, *Kesinlik Üstüne*, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.
- Yılmaz Kurban, “Boşa Dönen Çark: Vicdan!”, <https://hfsa-sempozyum.com/wp-content/uploads/2022/02/HFSA29-Tam-Metin.pdf>, s. 249-253, Erişim tarihi: 1.10.2023

4 Bkz. Yılmaz Kurban, “Boşa Dönen Çark: Vicdan!”, <https://hfsa-sempozyum.com/wp-content/uploads/2022/02/HFSA29-Tam-Metin.pdf>, s. 249-253, Erişim tarihi: 1.10.2023